

Priestorová a dátová analýza údajov väzňov koncentračného tábora v Seredi (november 1944 – marec 1945)

(The Spatial and Data Analysis of Prisoners from the Concentration Camp in Sereď
(November 1944 – March 1945))

JÁN HLAVINKA, TOMÁŠ GOGA

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.02> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Ján Hlavinka, Tomáš Goga. This is an open access licensed under the Creative Commons

Ján Hlavinka, Historický ústav SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava; e-mail: hstjhla@savba.sk

Tomáš Goga, Geografický ústav SAV, v. v. i., Štefánikova 49, 814 73 Bratislava; e-mail: tomas.goga@savba.sk

In the last days of August 1944, the occupation of Slovakia by the forces of Nazi Germany began, and with it the final stage of the Holocaust of Slovak Jews. An important role was played by the former labour camp for Jews in Sereď, which was one of the main elements of the system of forced labour for Jews in Slovakia between 1941 and 1945.

Shortly after the beginning of the German occupation of Slovakia, the Sereď labour camp was transformed into a concentration camp under the supervision of the SS.

The paper focuses on the analysis of the so-called registration diaries of the concentration camp in Sereď, which capture the basic data of the prisoners registered in the camp in the period from 19 November 1944 to the end of March 1945. The subject of the study is the analysis of the Sereď camp prisoners' data in the final stage of its existence using data analysis tools (Python libraries) and a geographic information system (QGIS). The main research questions that this study seeks to answer and visualize are: How large was the area from which persons detained in the second wave of deportations of Jews from Slovakia were brought to the camp in Sereď? What is the relationship between this territory and the nature (functional affiliation) of the units that carried out the deportations to the Sereď camp, and what are the basic characteristics of the prisoners of the Sereď camp during this period?

The results of data processing and analysis are confronted with available published literature and other archival sources. The study is thus the result of the application of *digital humanities* methods, which integrate software tools and techniques with traditional humanities disciplines.

Key words: holocaust, Jews, Sered', GIS, spatial analysis, data science, digital humanities

How to cite: Hlavinka, J., Goga, T. (2025). Priestorová a dátová analýza údajov väzňov koncentračného tábora v Seredi (november 1944 – marec 1945). Slovenský národopis, 73(1), 8–24. DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.02>

Úvod

V posledných dňoch augusta roku 1944 sa začala záverečná etapa holokaustu na území ľudáckej Slovenskej republiky (1939 – 1945). Dôležitú úlohu v nej zohral bývalý pracovný tábor pre Židov v Seredi, ktorý bol jedným z hlavných prvkov systému nútenej práce Židov v rokoch 1941 – 1945 na Slovensku.

Seredský tábor bol, čo do veľkosti, druhým najväčším pracovným táborom pre Židov. S jeho výstavbou začalo ministerstvo vnútra v septembri 1941. V roku 1942 boli priestory budovaného tábora v Seredi využité ako koncentračný tábor pre Židov určených na deportáciu. Tábor bol začiatkom marca 1942 označený za „*Koncentračné stredisko Židov*“ a jeho hlavným účelom sa na niekoľko mesiacov stalo sústreďovanie tisícov Židov určených na deportáciu za hranice Slovenska – do nacistických koncentračných táborov a get na území okupovaného Poľska.

Stavba výrobných dielní a ubytovacích barakov pracovných táborov však nebola zastavená a ešte počas deportácií Židov (25. marec 1942 – 20. október 1942) bola spustená v Seredi aj prvá výroba (Hlavinka, Nižňanský, 2009: 47–48). Krátko po začiatku okupácie Slovenska nemeckými jednotkami sa začala tzv. druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska, počas ktorej ako okupačné jednotky, tak s nimi kolaborujúce zložky režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany vyvíjali veľké úsilie pri zaisťovaní a deportovaní Židov, ktorí ešte žili na území vtedajšieho Slovenska.

Seredský tábor bol krátko po začiatku okupácie premenený na koncentračný tábor pod kontrolou nemeckých jednotiek SS a túto funkciu plnil od septembra 1944 do konca marca 1945 (Hlavinka, Nižňanský, 2009: 96–133).

Cieľom tejto štúdie je odpovedať na niekoľko partiálnych otázok týkajúcich sa väzňov seredského tábora v období druhej vlny deportácií Židov zo Slovenska, teda práve v období koncentračného tábora pod kontrolou nemeckých zložiek. Na základe konkrétneho a doteraz informačnými technológiami neanalyzovaného prameňa sa pokúsime analyzovať dáta väzňov tábora v záverečnej etape jeho existencie (november 1944 – marec 1945) s využitím geografických informačných systémov.

Hlavné výskumné otázky, ktoré má zodpovedať táto štúdia sú: Aké veľké bolo územie, z ktorého boli do tábora v Seredi privádzané osoby zaistené v druhej vlne deportácií Židov zo Slovenska? Aký je vzťah medzi týmto územím a povahou (funkčnou príslušnosťou) jednotiek, ktoré deportácie do tábora v Seredi vykonávali a aká je základná charakteristika väzňov seredského tábora v danom období.

Dejiny pracovného a koncentračného tábora v Seredi už boli rámcovo spracované. V roku 2009 vyšla v slovenskom jazyku monografia o histórii tohto tábora, ktorej autormi sú Ján Hlavinka a Eduard Nižňanský (Hlavinka, Nižňanský, 2009). Čiastkovými otázkami histórie tábora v Seredi sa zaoberali viacerí historici či etnológovia, ako napríklad Ivan Kamenec (Kamenec, 1975), Denisa Nešťáková (Nešťáková, 2021) a ďalší. Niektoré primárne pramene k dejinám tábora v Seredi boli publikované aj v 5. zväzku edície prameňov Holokaust na Slovensku, ktorý sa venuje problematike slovenských pracovných táborov a stredísk pre Židov a ktorý zostavili Eduard Nižňanský, Igor Baka a Ivan Kamenec (Nižňanský, Baka, Kamenec, 2004). Okrem vedeckých publikácií o tábore pojednáva aj niekoľko populárnych prác (Beránek, Korčok, 2021).

Analýza, ktorej výsledky prezentujeme v tejto štúdii, vychádza z dát o väzňoch pracovného tábora v Seredi zachytených v špecifickom písomnom prameni – Evidenčných denníkoch tábora, ktoré sa čiastočne zachovali a obsahujú spolu 2 718 záznamov o nových väzňoch tábora, ktorí boli registrovaní v konkrétnych dňoch.

Podkladom pre analýzu boli digitálne kópie týchto denníkov z archívu Dokumentačného strediska holokaustu v Bratislave.¹ Originál denníkov je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.²

Uvedené Evidenčné denníky pokrývajú obdobie od 19. novembra 1944 do 31. marca 1945. Okrem základných identifikačných údajov väzňa, z ktorých je možné odvodiť pohlavie a vek v deň príchodu do tábora, obsahujú záznamy aj údaje o dátume príchodu väzňa do tábora, a mieste odkiaľ bol väzeň do tábora dovezený. Analyzované evidenčné knihy sú vyplnené konzistentne a bez závažných písárskych chýb. Záznamy v nich sú písané ručne, atramentovým perom alebo ceruzkou. Jazykom prameňa je nemčina. Mená osôb neboli ponemčované. Je potrebné uviesť, že evidenčné denníky sú však zároveň schematickým prameňom, ktorý má svoje interpretačné limity.

Údaje z predmetných denníkov boli manuálne digitalizované a distribuované vo forme dátového súboru CSV (comma separated value). Dáta väzňov uložené vo vytvorenej databáze boli následne normalizované a analyzované prostredníctvom knižníc v programovacom jazyku Python,³ a vizualizované prostredníctvom softvéru QGIS 3.38.

1 Dokumentačné stredisko holokaustu (DSH), zbierka Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné knihy tábora v Seredi 1944-1945.

2 Slovenský národný archív (SNA), archívny fond (f.) Ministerstvo vnútra 1938 – 1945 – Koncentračný tábor v Seredi september 1944 – marec 1945, Evidenčná kniha zaistených v Koncentračnom tábore Sered 19. 11. 1944 – 30. 3. 1945, I. zošit a II. zošit. SNA nazýva tento prameň pojmom „evidenčná kniha“. My sa pridržame pojmu Evidenčné denníky, nakoľko tento pojem použil vo svojej výpovedi jeden z väzňov tábora v Seredi, ktorý sa podieľal na evidovaní väzňov Alexander Weiss (Gregor). Yad Vashem Archives (YVA), f. M 48/940, Výpoveď A. Weiss (Gregora).

3 Na vytvorenie kódu programovacieho jazyka Python bola použitá umelá inteligencia, konkrétne Chat GPT, model o1-preview.

Výsledky spracovania a analýzy údajov boli následne konfrontované s dostupnou publikovanou literatúrou a ďalšími archívnymi prameňmi. Štúdia je tak výsledkom aplikácie metód digitálnych humanitných vied (po anglicky: *digital humanities*), ktoré integrujú softvérové nástroje a techniky s tradičnými humanitnými disciplínami.

Tábor v Seredi pred druhou vlnou deportácií Židov zo Slovenska

Správna interpretácia dát a odpovedí na výskumné otázky je možná len vtedy, keď sú zasadené do historického kontextu. Je preto potrebné uviesť čitateľa do základných historických reálií seredského tábora predtým, ako sa stal koncentračným táborom a aj následne.

Ako sme naznačili v úvode, pracovný tábor pre Židov v Seredi prešiel niekoľkými vývojovými etapami (odrážajúcimi vývoj perzekúcií Židov) na Slovensku.

Vznikal ako pracovný tábor od septembra 1941 a v období od marca 1942 do 20. októbra 1942 bol zároveň využitý ako koncentračný tábor pre deportácie viac ako 4-tisíc Židov. Po pozastavení deportácií v októbri 1942 sa orientoval výhradne na výrobu v niekoľkých dielnach, ktorých počet sa kvôli neustálej výstavbe a rozširovaniu kapacít tábora zvyšoval, pričom dominantné postavenie medzi nimi mala stolárska dielňa.

Okrem hlavnej výroby v stolárskej dielni a výroby v dielni na betónové rúry sa v čase deportácií začala v Seredi aj výroba v tzv. pomocných dielnach, ktoré mali zamestnávať rodinných príslušníkov stolárov. Popri dielnach bol v seredskom tábore počas deportácií zriadený aj experimentálny chov priadky morušovej. Neskôr bol zriadený chov angorských zajacov alebo výroba hračiek (Hlavinka, Nižňanský, 2009).

Život pracovne nasadených väzňov možno charakterizovať ako život vo väzení bez akéhokoľvek známeho dátumu ukončenia väzby a pri neustálej hrozbe obnovenia deportácií Židov zo Slovenska.

Je pravdepodobné, že keby režim Hlinkovej slovenskej ľudovej strany obnovil deportácie, ktoré boli v októbri 1942 len pozastavené, boli by práve väzni židovských pracovných táborov deportovaní medzi prvými. Títo Židia, označení ako „zaradení“, totiž nedisponovali individuálnymi pracovnými povoleniami ministerstiev a ani včasným krstom (pred 14. 3. 1939), väčšina z nich ani nepochádzala zo zmiešaných manželstiev a už vôbec nedisponovali tzv. úplnou prezidentskou výnimkou (to by v tábore vôbec neboli). Boli preto spolu s ukrývajúcimi sa a neevidovanými Židmi najmenej chránenou skupinou.

Neistota a násilie, či ponižovanie zo strany príslušníkov Hlinkovej gardy viedli k útekom väzňov a v tábore sa postupne rozvíjali ilegálne protirežimové aktivity (Hlavinka, Nižňanský, 2009: 61–62).

Počet väzňov tábora v Seredi mal kontinuálne stúpajúcu tendenciu, ale nárast bol postupný a pomalý. Tesne pred okupáciou Slovenska nemeckými jednotkami, v auguste 1944, bolo v Seredi o niečo viac ako 1140 väzňov.

Pomery zásadne zmenila okupácia Slovenska jednotkami nacistického Nemecka, ktorá sa začala 29. augusta 1944 a Slovenské národné povstanie, vyhlásené v reakcii na okupáciu v ten istý deň. Žandári, ktorí na jar 1944 nahradili Hlinkovu gardu a vykonávali v pracovnom tábore pre Židov v Seredi strážnu službu, totiž otvorili 30. augusta 1944 brány tábora a vypustili jeho väzňov na slobodu (Hlavinka, Nižňanský, 2009).

Koncentračný tábor v Seredi počas druhej vlny deportácií Židov zo Slovenska

Po krátkej dobe chaosu a bezvládia, ktoré nasledovalo po otvorení brán tábora a počas ktorého aj seredský tábor rabovalo seredské obyvateľstvo, prišla informácia, že tábor má byť likvidovaný. O niekoľko hodín sa kontroly nad táborom na nejaký čas ujala slovenská armáda a 1. septembra 1944 ministerstvo vnútra rozhodlo, že tábor zlikvidovaný nebude (Hlavinka, Nižňanský, 2009).

Medzitým 31. augusta dorazili do Bratislavy nemecké jednotky Operačnej skupiny H Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby (Einsatzgruppe H der Sipo und des SD). Nemecké operačné skupiny boli mobilné jednotky, používané na likvidovanie nepriateľa na okupovaných a anektovaných územiach. Postupovali paralelne s nemeckou armádou (Wehrmachtom), pričom boli poverené eliminovať odporcov nacistického režimu. Ich príslušníci zakračovali proti osobám, ktoré boli označené za nepriateľov Tretej ríše. Podliehali Hlavnému úradu ríšskej bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) v Berlíne, ktorému podávali podrobné správy o svojej činnosti (Šindelárová, 2015: 20).

Do leta roku 1944 príslušníci rôznych nemeckých operačných skupín povraždili na územiach okupovaných nacistickým Nemeckom stovky tisíc civilných obyvateľov okupovaných území, pričom Židia patrili medzi primárne ciele a obeť týchto Einsatzgruppen. Podobne ako iné nacistické operačné skupiny aj Operačná skupina H sa organizačne skladala zo štábu so sídlom v Bratislave a štábu podliehajúcich kománd, ktoré sa ďalej delili na oporné body (Šindelárová, 2015: 57–58).

Práve spomínaného 1. septembra 1944 sa v Bratislave konala porada, na ktorej sa zúčastnil aj veliteľ nemeckých jednotiek na Slovensku Gottlob Berger, veliteľ Úradu I v Hlavnom úrade ríšskej bezpečnosti Otto Ehrlinger, veliteľ Operačnej skupiny H Josef Witiska, nemecký vyslanec na Slovensku Hanns Elard Ludin a ďalší vysokí dôstojníci nemeckých bezpečnostných zložiek v Protektoráte Čechy a Morava. V zápise z porady sa uvádza: „Židovská otázka musí byť radikálne vyriešená. Židia musia byť zaistení a prevezení do zberného tábora. Akcia musí okamžite začať.“ (Šindelárová, 2015: 73)

Konečné rozhodnutie o využití tábora v Seredi pre potreby sústreďovania Židov prišlo až 5. septembra 1944 a prví príslušníci SS boli do tábora vyslaní 12. septembra 1944.⁴ Postupne boli do tábora zväzani Židia zaistovaní nemeckými jednotkami a s nimi kolaborujúcimi slovenskými zločkami.

4 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), f. 325, 325-165-1.

Osoby zaistené v rámci protižidovských opatrení okupačných síl a s nimi kolaborujúcich jednotiek čelili primárne buď deportácii, alebo fyzickej likvidácii krátko po zaistení. Inými slovami, Židia zaistení na Slovensku v období po začiatku okupácie nemeckými jednotkami boli buď sústredení na miesto, z ktorého ich deportovali mimo Slovenska, alebo boli po zaistení zavraždení priamo na území Slovenska. Vraždy boli často masové na vopred vytypovaných miestach, ale k vraždám jednotlivcov dochádzalo aj na mieste ich úkrytu.

Pokiaľ ide o deportácie a začiatok tzv. druhej vlny deportácií Židov zo Slovenska, tak je celkom zrejmé a už aj v odbornej literatúre publikované, že systematické deportácie Židov zo Slovenska po začiatku nemeckej okupácie sa nezačali transportmi zo Serede. Prvé deportácie Židov v septembri 1944 sa začali na severe Slovenska. Vieme, že organizované zaškoľovanie Židov žijúcich na území Slovenska a ich deportovanie za hranice Slovenska na územie okupovaného Poľska je zdokumentované už týždne pred transportmi zo Serede a to konkrétne z územia Spiša, kde od prvých momentov okupácie operovalo nacistické komando vyslané z územia okupovaného Poľska a neskôr označené ako Komando na zvláštne účely 27 (po nemecky: *zur besonderen Verwendung-Kommando 27*, z.b. *V-Kommando 27*, ďalej v texte Komando 27). Jeho príslušníci vykonali deportáciu asi 150 zaistených Židov z Kežmarku do Zakopaného a neskôr do tábora Plaszow pri Krakove, kde bola časť z nich po privezení zavraždená (Schvarc, Hlavinka, 2021: 683–684). Pritom z výskumu Schvarca a Hlavinku vyplýva, že ani tieto dva transporty do Zakopaného a Plaszowa nemuseli byť prvými transportmi tzv. druhej vlny, nakoľko karanténny zoznam koncentračného a vyhladzovacieho tábora Auschwitz uvádza dve skupiny väzňov, ktoré boli dovezené 2. septembra a 7. septembra 1944 s miestom pôvodu transportu Cadza (rozumej Čadca) a označením „Sl. J“, čo znamená „Slowakische Juden“, teda slovenskí Židia (Schvarc, Hlavinka, 2021: 691).

Až do konca septembra 1944 vládli v seredskom tábore neusporiadané pomery. Československá vládna komisia pre vyšetrovanie nacistických vojnových zločinov v Prahe neskôr konštatovala, že toto obdobie bolo „obdobím improvizácie.“⁵

Židov väznených v tábore príslušníci SS ešte nedeportovali, no dochádzalo k vraždám, týraniam a znásilňovaniu. Súčasťou teroru boli aj dlhé nočné pochody väzňov sprevádzané bitím, mučením a vraždami. Väzni museli počas týchto pochodov dlhé hodiny kráčať v oddelených zástupoch a esesáci raz udržiavali usporiadanie zástupov kovovými tyčami, inokedy hnali jednotlivé zástupy proti sebe tak, aby do seba narážali. Dezorientovaných väzňov potom bili a viacerých dobili na smrť či zastrelili.⁶

Podľa svedectiev nacisti zorganizovali takýchto „pochodov“ v Seredi viac a len na základe svedeckých výpovedí nie je možné určiť ich presný počet.⁷ Dňa 23. septembra 1944 v nočných hodinách sa v tábore uskutočnila jedna z najbrutálnejších akcií

5 ABS, f. 325, 325-165-1.

6 Yad Vashem Archives (YVA), f. M 48/940, Protokol o výsluchu svedka Artura Löflera.

7 YVA, f. M 48/940, Protokol o výsluchu svedka Artura Löflera.

tohto druhu. Všetkým väzňom nariadili nastúpiť na tzv. Appelplatz, teda na nádvorie pred veliteľstvom tábora, a prikázali im pochodovať do kruhu. Vopred rozostavení príslušníci SS potom pochodujúcich väzňov začali biť palicami a bičmi. Podľa svedectiev preživších boli tí, ktorí nevládali pochodovať, bití intenzívnejšie a viacerí boli zavraždení. Týranie a vraždenie trvalo od dvadsiatej druhej hodiny do ranných hodín 24. septembra 1944. Tento pochod nazvali „Bartolomejskou nocou.“⁸

Niekedy okolo 20. septembra prišiel do Bratislavy SS-Hauptsurmführer Alois Brunner, ktorý patril medzi popredných odborníkov na organizáciu deportácií Židov z nacistami okupovaných území. Od roku 1941 do jesene 1944 Alois Brunner so svojimi podriadenými organizoval zostavovanie transportov Židov z Viedne, Berlína, gréckeho Solúna a francúzskeho tábora Drancy pri Paríži.

Po príchode do Bratislavy so svojimi podriadenými a v spolupráci so slovenskými bezpečnostnými zložkami zorganizoval v noci na 29. septembra 1944 veľkú raziu na Židov v Bratislave, po ktorej bolo do Serede deportovaných z hlavného mesta asi 1 700 Židov (Hlavinka, Nižňanský, 2009). Prakticky okamžite po tejto akcii začal Brunner, ako nový veliteľ seredského tábora, s organizáciou transportov, pričom prvé nasmeroval do koncentračného a vyhladzovacieho tábora Auschwitz (Hlavinka, Nižňanský, 2009).

Práve analyzované evidenčné denníky tábora v Seredi, ktoré sme skúmali, nám poskytujú určitý prehľad o metódach, akými pracoval Alois Brunner a jeho podriadení pri evidovaní a následnom deportovaní Židov v Seredi.

Záznamy evidenčných denníkov vznikali pri registrácii nových väzňov v tábore. Evidenciu vykonávali v prijímacej kancelárii tábora. Jeden z bývalých väzňov tábora, Alexander Weiss (Gregor), ktorý sa podieľal na vedení evidencie a kartotéky o evidovaní, vypovedal takto: „*Pri dodaní zaistených osôb židovského pôvodu, boli títo zapísaní do denníka, ktorý sa nachádzal v prij. kancelárii. Z tohto denníka založili sa kartotečné lístky prítomných. Tieto boli uložené v abecednom poriadku do debničiek.*“⁹ Evidenčné denníky viedol popri A. Weissovi (Gregorovi) aj väzeň Belo Rosenzweig. Podpisy oboch nachádzame pod záznamami denníkov.¹⁰

Každý nový väzeň tábora musel do evidenčného denníka okrem základných údajov, ako boli: meno, priezvisko, dátum a miesto narodenia a povolanie, uviesť aj údaj o rodinnom stave, mieste pobytu partnera, ďalej údaj o počte detí a mieste ich pobytu. To ukazuje snahu nacistov zaistiť všetkých Židov a ich rodinných príslušníkov.

Ako už bolo uvedené, seredské evidenčné denníky, ktoré sú podkladom našej analýzy, zachytávajú obdobie od 19. novembra 1944 do 30. marca 1945. Vyplýva z nich, že noví väzni boli evidovaní v seredskom tábore veľmi často.¹¹ Evidenčné denníky, z ktorých sa zachovala len malá časť s 2718 záznamami, nám dovoľujú konštatovať, že do 19. novembra 1944 priviezli do Serede 8 803 väzňov.¹² Posledný zá-

8 YVA, f. M 48/940, Protokol o výsluchu svedka Artura Löfflera; ABS, f. 325, 325-90-7.

9 YVA, f. M 48/940, Výpoveď A. Weiss (Gregora).

10 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

11 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

znam väzňa vznikol 30. marca 1945 pri evidenčnom čísle 11 719, iba jeden deň pred odchodom posledného transportu, ktorým bol tábor evakuovaný dva dni pred oslobodením Serede Červenou armádou.¹³ Číslo 11 719 je teda údaj o počte väzňov židovského pôvodu a ich nežidovských príbuzných.

Denníky tiež ukazujú, že pri rozhodovaní o zaistení Žida nezohrával úlohu vek a ani pohlavie, a rovnako ani štátna príslušnosť. Preto sú v denníkoch zapísaní popri Židoch slovenskej štátnej príslušnosti aj občania Maďarska, Spojených štátov amerických, no aj osoby s občianstvom Čile alebo San Salvadoru.¹⁴ Z denníkov vyplýva, že do rovnakej evidencie so Židmi zaznamenali aj niekoľko osôb s poznámkou o nežidovskom pôvode.¹⁵ V denníkoch je celkovo 41 takýchto prípadov.

Výskum naznačuje, že ide o rodinných príslušníkov registrovaných Židov, ale túto otázku nevieme definitívne zodpovedať a vyžaduje si ďalšie skúmanie. Vieme len z výpovede jedného z väzňov, že osoby, ktoré tvrdili, že sú „áriji“ boli v tábore oddelené.¹⁶

To, či bol väzeň židovského pôvodu, bolo v tábore predmetom vyšetrovania a sám A. Brunner takéto vyšetrovania vykonával. Napríklad v prípade Anny Polákovvej aj opakovane, pričom jej prikázal modliť sa kresťanské modlitby.¹⁷

V tábore bola väznená aj skupina osôb, ktorá spadala pod nemeckú nacistickú definíciu pojmu „miešanec“ (Mischling), ktorú evidovali s poznámkou „Mischling“.¹⁸ V prípade, že väzeň židovského pôvodu žil v zmiešanom manželstve s nežidovským partnerom zaznačili aj dátum uzavretia tzv. zmiešaného manželstva (Mischehe) a to aj v prípade, ak nežidovského partnera nedoviezli do tábora spolu so Židom. Všetky tieto informácie ukazujú, že snaha nacistov, aby bol zaistený a zaznamenaný každý, kto nejako zapadá do ich plánu „konečného riešenia židovskej otázky“, bola aj v sledovanom období obrovská.

Deportácie do Serede prebiehali násilne. Dobre ich ilustruje výpoveď preživšieho zaznamenaná etnológmi Petrom Salnerom a Monikou Vrzgulovou v projekte „Tí, ktorí prežili holokaust“. Preživší, ktorého deportovali do Serede z Ružomberka na konci decembra 1944, o transportovaní vypovedal: „Odtiaľ nás potom na druhý sviatok vianočný odtransportovali do väznice v Ružomberku a tam sme boli len tri dni, pretože sa pripravil transport do Seredi, naložili nás do vagónov a nevedeli sme, kam ideme, až teda sme sa dostali do zberného tábora v Seredi. No a keďže hľadali odborníkov. Hľadali stolárov a hľadali niekoho, kto vie na stroji šiť, čalúnika, viete

12 Vychádzame z počiatočného registračného čísla väzňa zo dňa 19. 11. 1944 v zachovanej časti evidenčných denníkov. DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné knihy tábora v Seredi 1944 – 1945

13 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

14 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

15 Poznámka „Arier“, v prípade ženy „Arierin“ na konci záznamu. DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné knihy tábora v Seredi 1944 – 1945.

16 Archív Ústavu pamäti národa, f. BA – S, S-98. Výpoveď A. Weissá (Gregora).

17 Štátny archív v Bratislave, f. Okresný ľudový súd v Bratislave, spis Tľud 126/46. Emanuel Kolm. Výpoveď A. Polákovvej.

18 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

tam nebolo dobre sa hlásiť, lebo tam už boli Nemci, Brunner“ (Oral history svedectvo, muž, 1927/4. Projekt: Tí, ktorí prežili holokaust)

Postupne bolo zo Serede do Auschwitzu, ale aj do Sachsenhausenu, Ravensbrücku a Terezína od konca septembra 1944 do konca marca 1945 vypravených spolu 11 transportov, v ktorých bolo deportovaných podľa tajne robených záznamov dvoch väzňov tábora približne 11 500 osôb (Hlavinka, Nižňanský, 2009: 167).

Dátová analýza údajov o väznoch dovezených do tábora v Seredi (november 1944 – marec 1945)

Pri dátovej analýze údajov boli v prvom kroku analyzované počty väzňov registrovaných v seredskom koncentračnom tábore jednotlivých mesiacoch sledovaného obdobia.

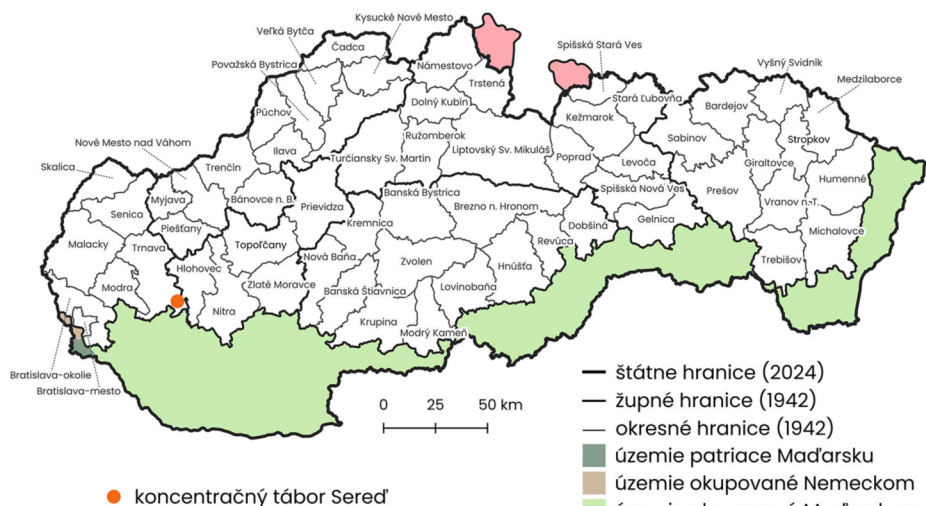
Ako už bolo spomenuté, v evidenčných denníkoch bolo uvedených celkovo 2 718 záznamov. Do strojovo spracovateľnej podoby sa podarilo transformovať celkovo 2 676 záznamov, z nich 2 674 záznamom sa podarilo priradiť aj súradnice potrebné pre priestorovú analýzu (EPSG 4326: WGS 84). Na základe analýzy ostatných možno konštatovať, že počet novoregistrovaných väzňov mal klesajúcu tendenciu. Kým ešte v novembri 1944 bolo registrovaných 848 väzňov, v decembri to bolo 727 väzňov a v januári 702 väzňov. Vo februári roku 1945 je vidieť výrazný pokles v počte nových väzňov (156) a aj mesiac marec bol významne pod priemerom posledných mesiacov roka 1944, hoci v tábore registrovali 243 väzňov, čo je o niečo vyššie číslo ako v januári roku 1945.

Je možné predpokladať, že výrazný pokles zaistených osôb bol prejavom frontových bojov a zmenšenia územia pod kontrolou nemeckých jednotiek a zložiek ľudáckeho režimu.

Mesiac	Počet registrovaných väzňov na základe analýzy Evidenčných kníh
november 1944	848
december 1944	727
január 1944	702
február 1945	156
marec 1945	243

Tabuľka č. 1. Počet väzňov koncentračného tábora v Seredi podľa spracovaných záznamov v evidenčných denníkoch

Pokiaľ ide o vek väzňov registrovaných v danom období, je možné konštatovať, že väznené boli osoby všetkých vekových kategórií, a dokonca došlo aj k tomu, že väzňami sa stali aj v tábore narodené deti. S ohľadom na rodenie sa detí v tábore, bol teda najnižší vek registrovaného väzňa 0 rokov a najvyšší vek bol 82 rokov. Vekový priemer registrovaných väzňov bol 37 rokov. Keďže nemáme k dispozícii informácie o osobách, ktoré boli uväznené pred sledovaným obdobím a v danom období ešte stále boli v tábore, nie je možné urobiť celkovú vekovú analýzu táborovej populácie.

Obrázok č. 1. Štátne a územnosprávne hranice Slovenska v rokoch 1940 – 1945

Je však zrejmé, že tak ako vek, tak ani pohlavie nezohrávali pri rozhodnutí o uväznení v seredskom tábore žiadnu úlohu a registrovaní boli ako muži, tak aj ženy rôzneho veku od novorodencov po starých ľudí.

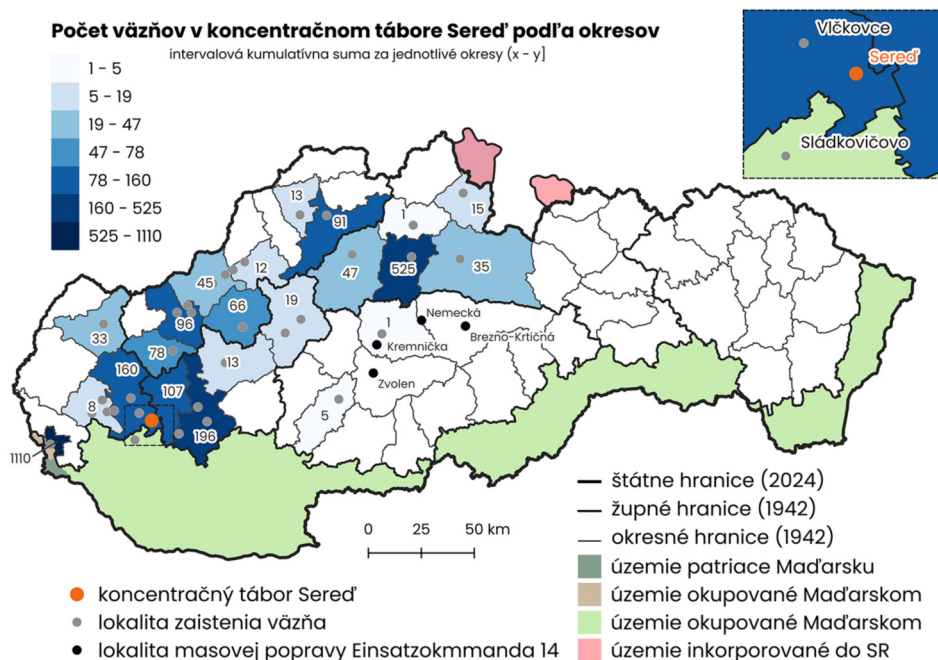
Priestorová analýza: Geografický pôvod nových väzňov tábora v Seredi

Pred analýzou výsledkov priestorovej analýzy údajov získaných z evidenčných kníh tábora, je nevyhnutné uviesť základné údaje o historických štátnych a administratívnych hraniciach Slovenska v skúmanom období.

Štátne hranice Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa výrazne líšili od súčasných hraníc Slovenska, a to v dôsledku územných zmien po Mníchovskej dohode a následnej Viedenskej arbitráži (2. november 1938), maďarskej okupácii časti východného Slovenska od jari 1939 a obsadení časti Poľska Slovenskom v septembri 1939.

Aj vnútorné administratívne členenie Slovenska bolo odlišné a pre túto analýzu vychádzame zo stavu, ktorý bol zavedený k 1. januáru 1940. Mapový diagram, ktorý ilustruje územnosprávne členenie Slovenska v analyzovanom období (pozri obrázok č. 1) bol vytvorený na základe kombinácie prameňov, medzi ktoré patrí *Lexikón obcí Slovenskej republiky* (*Lexikón obcí Slovenskej republiky*, 1942), *Atlas Slovenskej socialistickej republiky* (Mazúr, n.d.: 89–95) a katastrálne hranice Slovenskej republiky¹⁹.

19 Geodetický a kartografický ústav Bratislava, 2024. *Základná úroveň/ ZBGIS - Administratívne hranice*. [online] https://www.geoportal.sk/files/zbgis/na_stiahnutie/shp/ah_shp_0.zip. CC.BY 4.0

Obrázok č. 2. Počet väzňov koncentračného tábora v Seredi podľa okresu zaistenia a miesta vybraných masových popráv.

Pri analýze geografického pôvodu väzňov bol skúmaný pôvod väzňov podľa miesta, z ktorého boli do tábora privezení a ktoré je uvedené v táborových evidenčných denníkoch. Je dôležité poznamenať, že pojem „geografický pôvod“ môže mať aj iné východiská a významy, napríklad tu možno vychádzať z miesta narodenia jednotlivca, či miesta trvalého bydliska jednotlivca. Táto štúdia však skúma miesto pobytu osoby pred uväznením v Seredi, ktoré označujeme ako miesto zaistenia.

Z priestorovej analýzy vyplýva, že osoby sústredené v nami skúmanom období v koncentračnom tábore v Seredi sem boli dovezené zo západného a severozápadného Slovenska. Tieto osoby dovážali najviac z Bratislavy a následne z niektorých okresov Bratislavskej, Trenčianskej, Nitrianskej a Tatranskej župy.

Pokiaľ ide početnosť, najviac osôb bolo privezených priamo z Bratislavy, následne potom z Ružomberka, okresu Nitra, okresu Hlohovec a okresu Trnava. Výrazne zastúpená je aj Žilina.

Na druhej strane, kľúčovým zistením je, že úplne abscentuje celá Šarišsko-zemplínska župa a východná časť Tatranskej župy a len veľmi málo prípadov deportácie (spolu 6) do Serede smerovalo z Pohronskej župy (obrázok č. 2).

Aj v rámci žúp, z ktorých boli do Serede dovážaní Židia, vidíme určitú nerovnomernosť na úrovni okresov. Úplne minimálne, alebo aj celkom nezastúpené sú z Bratislavskej župy okresy Bratislava-okolie, Malacky a Skalica, čiže bezprostredné okolie Bratislavy a časti Záhoria. To isté platí pre okres Myjava, Púchov a Považská

Bystrica, či Čadca, Kysucké Nové Mesto v Trenčianskej župe. Z Tatranskej župy abscentuje Námestovo, len jeden záznam sa týka Dolného Kubína.

Čo tieto dáta ukazujú? V prvom sa aj na základe týchto dát potvrdzuje, že východné Slovensko, t. j., v širšom ponímaní tohto pojmu, celá vtedajšia Šariško-zemplínska župa a región Spiša (niektoré okresy na východe Tatranskej župy) boli, ako už bolo uvedené, zjavne pod plnou operačnou kontrolou Komanda 27 a s ním kolaborujúcich slovenských zložiek a že toto komando nedeportovalo Židov do Serede, ale ich deportácie organizovalo vlastnými silami.

Na území celej Šariško-zemplínskej župy, ktorá bola pred holokaustom domovom 28-tisíc Židov, žil v predvečer nemeckej okupácie už len zlomok niekdajšej židovskej komunity tohto regiónu. Bolo tomu tak v dôsledku rozsiahlej prvej vlny deportácií Židov v roku 1942 (25. marec 1942 – 20. október 1942) a neskoršieho vládného nariadenia z apríla 1944, ktoré prikázalo Židom žijúcim na území župy vysťahovať sa do 15. mája 1944 do západnejších častí Slovenska. Župu následne v máji opustilo približne 2 800 Židov (Sulaček, 1994).

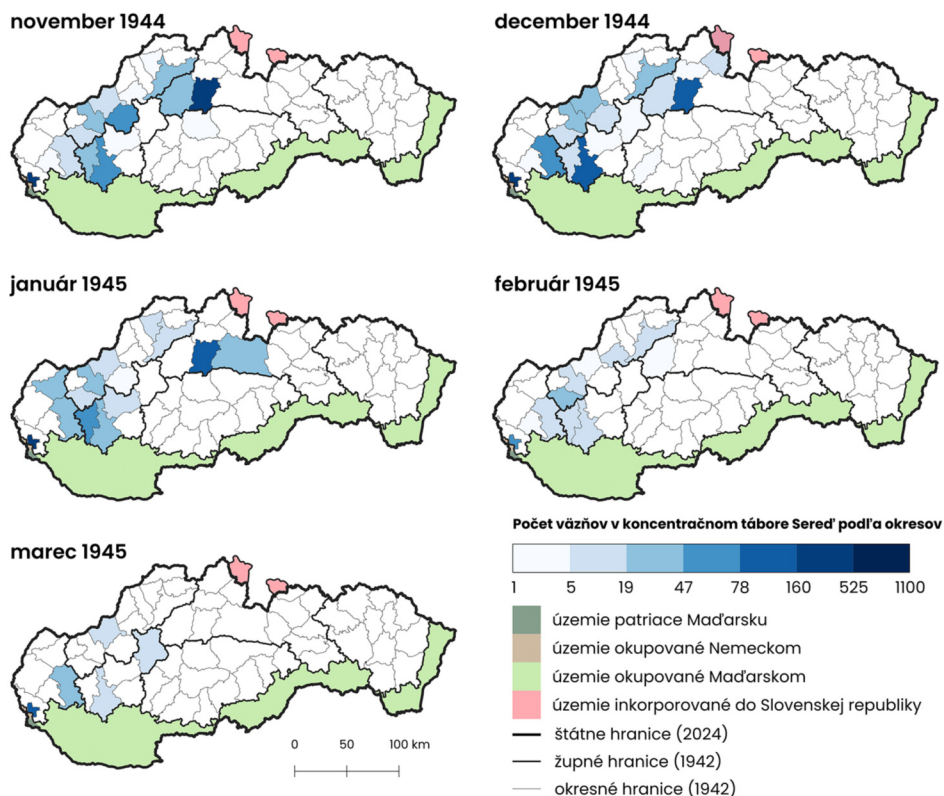
Operačné pásmo Komanda 27 sa však zo Spiša rozšírilo na všetky okresy Šariško-zemplínskej župy a tak metódy uplatnené na Spiši na začiatku okupácie Slovenska v septembri 1944, uplatnilo uvedené komando o niečo neskôr aj na tomto území – v regiónoch Šariš a Zemplín. Výskum doteraz stále ukazoval, že spomínané komando deportovalo v sledovanom období Židov (ale nielen ich) z miest Prešov a Kežmarok. Operačnej skupine H sa podriadilo až na konci januára 1945. Dovtedy podliehalo Veliteľovi Sipo a SD v Krakove (Šindelárová, 2015: 396).

Pokiaľ ide o Pohronskú župu, tu pôsobilo Operačné komando 14 (Einsatzkommando 14, EK14), najvýznamnejšie z operačných kománd Operačnej skupiny H. Jeho veliteľom bol SS-Hauptsturmführer Georg Heuser. Štáb EK 14 sa po obsadení Banskej Bystrice 27. októbra 1944 etabloval priamo v samotnej Banskej Bystrici a Oporné body EK 14 boli rozmiestnené v sledovanom období v rôznych mestách Pohronskej župy (Šindelárová, 2015).

Podľa nášho názoru priestorová analýza dát z evidenčných denníkov tábora v Seredi v kombinácii s lokalitami veľkých masových vražd spáchaných príslušníkmi Operačného komanda 14 a s ním kolaborujúcich slovenských jednotiek (Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy – POHG a poľné roty HG) ukazuje, že jeho zložky preferovali masové popravy Židov pred deportovaním do Serede. Uvedené ukazuje mapový diagram (obrázok č. 2) zobrazujúci aj miesta veľkých masových poprav – Kremnička, Nemecká, Brezno-Krtičná a Zvolen (židovský cintorín).

Masové vraždenie v Kremničke sa začalo 5. novembra 1944 a pokračovalo popravami 20. novembra, 12. decembra, 19. decembra a 5. januára. Neskôr bolo z viacerých hrobov v Kremničke exhumovaných 747 tiel obetí, z ktorých veľkú časť tvorili Židia, ale boli medzi nimi aj odbojovo činné osoby a povstalci, členovia americkej vojenskej misie a Rómovia (Baranová, 1996; Halaj, 1990: 113).

V Nemeckej boli prví Židia povraždení do masového hrobu už 3. decembra 1944. Neskôr tu v miestnej vápenke, príslušníci EK 14, aj za spoluúčasti príslušníkov Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy, povraždili okolo 900 obetí rôznych národ-

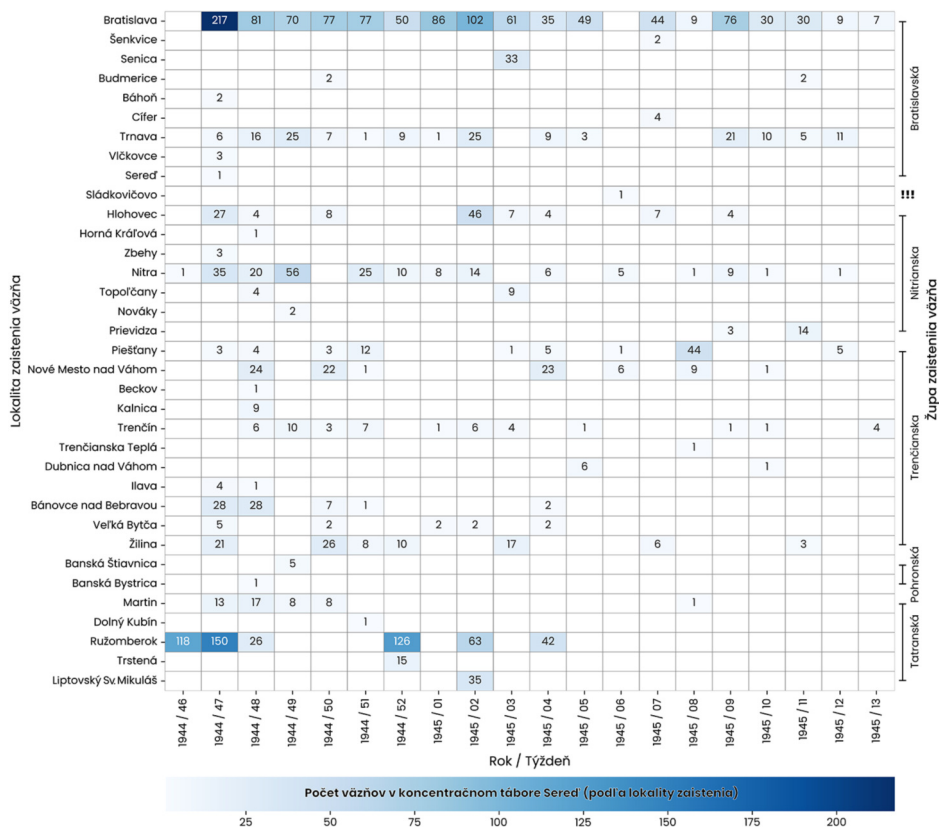
Obrázok č. 3. Počet väzňov v koncentračnom tábore Sereď – vývoj po mesiacoch sledovaného obdobia

ností. Toto vraždenie prebiehalo od 4. do 11. januára 1945 (Halaj, 1990: 114). Aj vraždy na poli Krtičná pri Brezne nad Hronom (Hlavinka, Schvarc, 2006) (dnes Brezno) a na židovskom cintoríne vo Zvolene boli spáchané v nami sledovanom období.

Pri priestorovej analýze údajov o miestach, z ktorých boli do tábora v Sereďi privážaní väzni, boli tieto údaje analyzované aj z hľadiska časového vývoja podľa jednotlivých dobových okresov.

Mapové diagramy na obrázku č. 3 tento časový a priestorový vývoj ukazujú. Tu je potrebné uviesť, že priestorový rozsah transportov do Sereďe v sledovanom období (19. november – 31. marec 1945) je nutné vnímať v kontexte vývoja vojnovnej situácie na Slovensku. Operačné územie nacistických jednotiek a ich kolaborantov z radov POHG a poľných rôt HG sa zmenšovalo. Proces oslobodzovania, ktorý zmenšoval územie, kde dochádzalo k zaštvorovaniu Židov, však trval mesiace.

Východoslovenské Michalovce boli oslobodené 26. novembra 1944, Prešov bol oslobodený 19. januára 1945, Kežmarok 26. januára 1945 a Liptovský Svätý Mikuláš (dnes Liptovský Mikuláš) 4. januára 1945.

Obrázok č. 4. Diagram miest zaistenia v jednotlivých týždňoch sledovaného obdobia (smer západ-východ)

Systematickú snahu nacistov zaistiť až do konca čo možno najviac Židov na území pod ich kontrolou dobre ilustruje napríklad deportácia Židov z Liptovského Svätého Mikuláša v januári 1945. Obdobný záver možno urobiť aj na základe diagramu, ktorý sleduje lokality zaistenia uvedené v evidenčných denníkoch tábora v Seredi po týždňoch a župách v smere západ-východ (obrázok č. 4). Z najzápadnejších častí Slovenska (Bratislava mesto – Bratislavská župa) boli do Serede dovážaní Židia aj v 13. týždni roku 1945 (trval od 26. 3. 1945 do 1. 4. 1945). Tu treba už len dodať, že posledný, tzv. evakuačný transport odišiel zo Serede 31. marca 1945 (Hlavinka, Nižnanský, 2009).

V súvislosti s pôvodom väzňov tábora v Seredi (miestom zaistenia) v sledovanom období bolo prostredníctvom geopriestorovej analýzy identifikované ďalšie významné zistenie: medzi väzňami tábora bola aj Ema Hofman, u ktorej je ako miesto, odkiaľ bola do tábora privezená, uvedená lokalita na území prináležiacom v tom čase Maďarsku. Ide o Diószeg (dnes Sládkovičovo).²⁰

20 DSH, z. Digitalizáty archívnych prameňov, Evidenčné denníky tábora v Seredi 1944 – 1945.

E. Hofman bola ešte v roku 1930 evidovaná v Sčítaní ľudu ako obyvateľka mesta Galanta, ktoré neskôr tiež pripadlo Maďarsku.²¹ Je možné vysloviť hypotézu, že geografická blízkosť Diószegu (dnešného Sládkovičova) od Serede (viď obrázok č. 3 hore) umožňovala nacistom previezť túto zaistenú židovskú ženu do Serede aj cez štátne hranice spojeneckých štátov, ktoré boli v danom období už oba nacistickým Nemeckom okupované.

Ak by sa táto hypotéza potvrdila, bolo by možné povedať, že v koncentračnom tábore v Seredi boli väznení aj Židia dovezení sem z územia Maďarska, čo by de facto modifikovalo naratív, ktorý sa doteraz zameriaval výlučne na vtedajšie Slovensko.

Záver

Evidenčné knihy koncentračného tábora v Seredi sú jedinečným, hoci schematickým prameňom, ktorý má svoje analytické a interpretačné limity. Po spracovaní a transformácii pôvodných prameňov do počítačom spracovateľného formátu boli údaje analyzované prostredníctvom moderných digitálnych nástrojov.

Na základe priestorovej analýzy jednoznačne vieme, že koncentračný tábor v Seredi v sledovanom období (od 19. novembra 1944 do 31. marca 1945) a aj predtým, nemožno určite vnímať ako celoslovenské centrum deportácií v druhej vlne deportácií Židov. Išlo o tábor, z ktorého bolo deportovaných najviac Židov v rámci druhej vlny, ale nezohrával prakticky žiadnu úlohu pri deportovaní Židov zaistených na východe krajiny – v regiónoch Spiša, Šariša a Zemplína.

Z územia Pohronskej župy do Serede v sledovanom období, okrem výnimky v počte šesť registrovaných väzňov, Židov neprivádzali. V župe pritom operovalo najvýznamnejšie komando Operačnej skupiny H (neskôr Veliteľa Sipo a SD v Bratislave), ktoré masovo vraždilo uväznené osoby na viacerých miestach v okolí Banskej Bystrice, vo Zvolene, pri Brezne nad Hronom a ďalších lokalitách.

Na základe analýzy vyvstáva niekoľko ďalších otázok a hypotéz, ktoré je potrebné ďalej analyzovať. Venujme sa najprv otázkam: bola zdokumentovaná deportácia konkrétnej židovskej ženy z maďarského Diószegu do Serede ojedinelým prípadom, alebo mohlo pred sledovaným obdobím dôjsť aj k iným takýmto prípadom ignorujúcim hranice dvoch spojeneckých, no Nemeckom okupovaných štátov? Mali na počet registrovaných väzňov priamy vplyv miestne okolnosti, ako napríklad veľkosť a hustota židovskej populácie, ako aj predchádzajúca prvá vlna deportácií (25. marec – 20. október 1942)? Ako na presuny zaistených Židov do Serede vplývala geografia, ale aj regionálne administratívne štruktúry a dopravná dostupnosť?

Na záver považujeme za potrebné uviesť aj niekoľko metodologických otázok: aké komplexné štatistické nástroje využiť na dôkladnú kvantitatívnu analýzu do-

21 JewishGen, Databases, Czechoslovak Population Census 1930, Dostupné na: http://data.jewishgen.org/imagdata/Hungary/Census1930/Galanta/0198_VelkyDiosek/SL1930_0198_0230_r.jpg

stupných historických prameňov? Aké moderné vizualizačné metódy je vhodné použiť na detailnejšiu analýzu geopriestorových vzťahov? Existujú vo vnútornej štruktúre databázy priestorové vzory, ktoré je potrebné skúmať?

Grantová podpora:

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA *Migračné vlny v 20. storočí a ich vplyv na slovenskú spoločnosť: Kontexty, aspekty a súvislosti*, reg. číslo projektu 2/0106/24, riešeného v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

LITERATÚRA

- Baranová, D. (1996). *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica: Vidas, spol. s r. o.
- Beránek, M., Korčok, M. (2021). *Holokaust na Slovensku. Seredské svedectvá*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- Halaj, D. (1990). *Fašistické represálie na Slovensku (2)*. Bratislava: Obzor.
- Hlavinka, J., Nižňanský, E. (2009). *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi, 1941 – 1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Hlavinka, J., Schvarc, M. (2006). Masová vražda na poli Krtičná pri Brezne: Jeden zo zločínov Einsatzkommanda 14 koncom roku 1944. *Pamäť národa*, 2(2), 84–88.
- Kamenec, I. (1975). Koncentračné a pracovné tábory pre rasove prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938–1945. *Terezínske listy*, 5, 12–25.
- Lexikón obcí Slovenskej republiky* (1942). Bratislava: Štátny štatistický úrad.
- Mazúr, E. (n. d.). Atlas Slovenskej socialistickej republiky. *Geografický časopis*, 24(2), 89–95.
- Nešťáková, D. (2021). “Our mother organized it all”: The Role of Mothers of Sered’ Camp in the Memories of Their Children. In: D. Nešťáková, K. Grosse-Sommer, B. Klacsmann, J. Drábik (Eds.), *If This is a Woman. Studies on Women and Gender in the Holocaust* (s. 83–100). Boston: Academic Studies Press.
- Nižňanský, E., Baka, I., Kamenec, I. (Eds.) (2004). *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty*. (Roč. 5). Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, Vojenský historický ústav.
- Schvarc, M., Hlavinka, J. (2021). Deportácie Židov zo Spiša v septembri 1944. K začiatkom a chronológii druhej vlny deportácií Židov zo Slovenska. *Historický časopis*, 69(4), 677–692.
- Sulaček, J. (1994). Tragické osudy židovského obyvateľstva na východnom Slovensku v roku 1944. *Košice a deportácie Židov v roku 1944: Zborník príspevkov z odborného seminára k 50. výročiu deportácií z Košíc*. Spoločenskovedný ústav SAV.
- Šindelářová, L. (2015). *Einsatzgruppe H. Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejich příslušníků*. Praha: Academia, Múzeum SNP.

O AUTOROCH

JÁN HLAVINKA (ORCID: 0000-0002-6839-7767) – historik, pracuje ako samostatný vedecký pracovník v Historickom ústave SAV, v. v. i. v Bratislave a je zároveň riaditeľom Dokumentačného strediska holokaustu. Špecializuje sa na výskum problemati-

ky holokaustu na Slovensku a v stredoeurópskom kontexte. Podieľa sa na riešení európskeho vedeckého projektu European Holocaust Research Infrastructure – Implementation Phase a je členom delegácie Slovenskej republiky pri International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). Je autorom a spoluautorom viacerých vedeckých monografií, štúdií a odborných článkov.

TOMÁŠ GOGA (ORCID: 0000-0003-3811-5316) – vyštudoval Prírodovedeckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave v odbore kartografia a geoinformatika. Doktorandské štúdium so zameraním na diaľkový prieskum Zeme absolvoval na Geografickom ústave SAV. Dlhodobo sa venuje najmä diaľkovému prieskumu Zeme so zameraním na monitoring krajinej pokrývky a identifikáciu zmien krajiny. V rámci interdisciplinárnej spolupráce sa venuje priestorovým analýzam a spracovaniu priestorových údajov geoinformačnými technológiami s dôrazom na kartografické vizualizácie a tvorbu databáz.